

BRONISŁAW PANEK

Z DZIAŁALNOŚCI CHARYTATYWNEJ KOŚCIOŁA NA TERENIE M. KRAKOWA W LATACH 1918—1939

Treść: I. Historyczno-społeczne tło akcji charytatywnej w odrodzonym Krakowie; II. Struktura prawno-organizacyjna instytucji charytatywnych; III. Próby zaspokojenia potrzeb i rola zorganizowanej dobroczynności.

W oparciu o materiały zespołu Caritas w Archiwum Państwowym m. Krakowa i Województwa Krakowskiego,¹ podobnego zespołu Caritas w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie² oraz na podstawie niezbędnej literatury przedmiotu można wskazać na szeroką co do zakresu i form akcję dobroczynną na terenie Krakowa w okresie II Rzeczypospolitej (1918—1939). Ze względu na fakt, że działalność ta nie stanowiła dotąd tematu publikacji naukowych, zagadnienie warte jest opracowania.

I. HISTORYCZNO-SPOŁECZNE TŁO AKCJI CHARYTATYWNEJ W ODRODZONYM KRAKOWIE

Praca charytatywna, należąca do jednej z istotnych funkcji Kościoła, w działalności duszpasterskiej na terenie Krakowa wybijała się na czoło zwłaszcza w trudnych okresach życia diecezji. Wystarczy wspomnieć słynny niemal w całym świecie Krakowski Biskupi Komitet (skr. KBK) w czasie I wojny światowej³ i Obywatelski Komitet Pomocy w czasie II wojny

¹ Skr.: APKr, ZC (Zespół Caritas).

² Skr.: AKMK, C (Zespół Caritas), teczka 1—6, a. 1. (akta luźne).

³ Na apel papieża zebrano na KBK w 1915 r. ok. 4 miliony fr. szwajcarskich, a do końca 1917 r. ok. 9 milionów koron austriackich (przed dewaluacją). Angielski Komitet Ratunkowy nadesłał 50 tys. funtów szterlingów. W sumie 174 Polskie Komitety Ratunkowe lokalne w świecie z naczelnym w Vevey w Szwajcarii zebrały do 1917 r. 17 milionów fr. szwajcarskich. Por. *Trzy lata działalności KBK, Kraków 1918*; E. G o-

światowej, który pod naciskiem władz okupacyjnych przekształcony został w Radę Główną Opiekuńczą (skr. RGO) i następnie Polski Komitet Opiekuńczy (skr. PolKo).⁴

U progu rodzącej się niepodległości narodowej działalność charytatywna doraźna i zorganizowana w obrębie Krakowa pełniła zasadniczo rolę opieki społecznej. Ówczesne potrzeby, zadania i zakres tej akcji uwarunkowane były historycznym podłożem. Wynikały ze stosunków politycznych, społecznych, ekonomicznych i kościelno-religijnych, panujących w Galicji. Polityka monarchii austro-węgierskiej stwarzała pozory tolerancji i lojalności poprzez autonomię Galicji (1867 r.). W rzeczywistości zaś nastawiona była na niszczenie polskości, germanizację oraz infiltrację obcych wpływów na okupowanym terenie. W stosunkach społecznych zachodziły duże zmiany. Pod wpływem ducha czasu zniesiono poddaństwo (1848 r.), ale jednocześnie presja podatkowa rozwarstwiła i spauperyzowała ludność wsi (np. w 1921 r. było ok. 33% bezrolnych). Ludność ta często musiała emigrować bądź to za granicę, bądź do miast. Kraków, który w r. 1848 liczył 44.000 mieszkańców, w r. 1921 miał już ok. 175.000, a w r. 1939 — 259.000. Poza tym cała ekonomia zaborcy, nastawiona na eksploatację, niechętnie inwestowała na terenie Małopolski. Stąd brak rozwoju przemysłu lub pojawiająca się z dużym opóźnieniem modernizacja powodowały w sumie prawdziwy kataklizm społeczny bezrobocia i biedy. Dołączyły się do tego ogromne zniszczenia w czasie I wojny światowej, zagrożenia biologiczne społeczeństwa i ogólnie następstwa wojny. Wszystko to charakteryzuje w przybli-

---

dlewski, *Działalność Księcia Metropolity Adama Stefana Sapiehy w okresie Wielkiej Wojny*. W: *Dwadzieścia pięć lat pasterzowania Księcia Metropolity Adama Stefana Sapiehy*, Kraków 1937; A. Vetulani, *Księżęco Biskupi Komitet. Adam Stefan Sapieha w latach 1911—1939*, Tyg. Powsz. 30 (1976) nr 7 (1412) s. 1 i 3; M. Ruszczyk, *Ratownicy czasu wojny*, tamże.

⁴ Por. APKr: *Zespół akt Polskiego Komitetu Opiekuńczego*, Kraków — Miasto 1940—1944; *Zespół akt Polskiego Komitetu Opiekuńczego*, Kraków — Powiat 1940—1944; *Zespół Doradcy Rady Głównej Opiekuńczej na Okręg Krakowski 1940—1945*. Wstępny do tych zespołów akt uporządkowanych w latach 1960—1963 opracowała Z. Homecka. Materiały powyższe są prawie niewykorzystane.

zeniu podłoże, na którym rozwijała się działalność charytatywna w odrodzonym Krakowie.

Rola Kościoła na tym odcinku miała bardzo duże znaczenie. Pomimo wpływów józefinizmu, braku polskiego kleru i ograniczeń swobody działania, Kościół cieszył się pewnymi przywilejami. Dlatego istniały możliwości działania. Ówczesny biskup krakowski, A. S. Sapieha, zdając sobie sprawę z konieczności reform, przejął od papieża Piusa X hasło „*omnia restaurare in Christo*” i położył nacisk na ożywienie życia religijnego oraz na umiłowanie ojczyzny. Intensyfikacja życia religijnego miała się dokonać przez ruch liturgiczny, apostołał świecki i pracę charytatywną. W tym celu m. in. zwołał synod diecezjalny w 1923 r. W tymże roku spowodował nowe określenie granic parafii w mieście Krakowie, co było konieczne wskutek szybkiego i ciągłego rozszerzania się tzw. wielkiego Krakowa. Szeroki zakres obowiązków natury religijno-kościelnej i społeczno-politycznej Sapiehy powodował, że w pracy duszpasterskiej interesował go plan ogólny, natomiast do szczegółów nie przywiązywał większej wagi. To stanowisko, jak również łączenie postawy religijnej z patriotyczną, rzuca również na działalność charytatywną na terenie Krakowa i całej diecezji w okresie międzywojennym. Dotyczy to głównie założeń i planowej struktury organizacyjnej, dostosowanej do ówczesnych potrzeb.

II. STRUKTURA PRAWNO-ORGANIZACYJNA INSTYTUCJI CHARYTATYWNYCH

Najmniej zachowało się przekazów źródłowych na temat zorganizowanej działalności dobroczynnej na terenie Krakowa w pierwszym okresie po odzyskaniu wolności. Wiadomo, iż na przełomie lat 1917—1918 wygasły prace zagranicznych komitetów samopomocy.⁵ Wspomniany KBK został rozwiązany, a raczej przeistoczył się na Arcybiskupi Komitet Ratunkowy i pod tą nazwą działał dalej. Przy zmniejszonych możliwo-

⁵ M. Ruszczyk, art. cyt.

ściach finansowych Komitet bezpośrednio sam przychodził z doraźną pomocą potrzebującym i wspomagał inne dobroczynne stowarzyszenia, związki, instytucje i zakłady, których struktura organizacyjna, zwłaszcza podstawy materialne, wskutek wytworzonej sytuacji mocno podupadły.⁶ Z kilkudziesięciu instytucji charytatywnych, istniejących w tym czasie w Krakowie, najstarszym było Arcybractwo Miłosierdzia i Banku Pobożnego (od 1584 r.) oraz Towarzystwo Dobroczynności (1816 r.). Większość pozostałych powstała w drugiej połowie XIX w.⁷, kilka zaś na początku XX w.⁸ W czasach rządów Sapięhy diecezją krakowską, obok wymienionego Komitetu, powołano do życia stowarzyszenie Opieki nad Dziewczętami pod wezw. św. Józefa oraz stowarzyszenie Rodzina Sieroca również pod wezw. św. Józefa (1917 r.).

W procesie rozwojowym zorganizowanej działalności dobroczynnej, oprócz rodzimych form, zaznaczył się także wpływ wzorów zagranicznych, np. wincentyńskich. Wypracowane i udoskonalone w praktyce formy charytatywne z pogranicza działalności społecznej stały się później przedmiotem prawnych kontrowersji pomiędzy władzą kościelną i państwową przede wszystkim odnośnie do podziału kompetencji. Stanowisko Ko-

⁶ Np. po I wojnie światowej w czasie dewaluacji kapitały Arcybractwa Miłosierdzia i Banku Pobożnego zmalały do 1/10 i jego rola ograniczyła się tylko do rozdawania jałmużn. Por. *Sprawozdanie z czynności Arcybractwa Miłosierdzia i Banku Pobożnego w Krakowie za rok 1932*, Kraków 1933 s. 4; K. Jelonek, *Wstęp do Inwentarza akt Arcybractwa Miłosierdzia i Banku Pobożnego w Krakowie 1584—1960* s. 11 (APKr).

⁷ Są to: Stowarzyszenie Pań Miłosierdzia ze swoimi sekcjami (1855), Kuchnia dla ubogich studentów SS Felicjanek (1866), Instytut Ochrony Dziewcząt (1867), Stowarzyszenie św. Zyty (1873), Dom Pracy (1876), Zakład im. Helców (1878), Zakład Wychowawczy im. ks. Siemaszki (1882), Zgromadzenie Braci Albertynów III Zak. św. Franciszka (1888) z trzema instytucjami charytatywnymi (przytulisko dla bezdomnych ubogich, zakład dla wychowanków i schronisko przejściowe (AKMK C 1—6). Por. P. Kubicki, *Spoleczna działalność Kościoła w Polsce*, Sandomierz 1930 s. 18—23.

⁸ Są to: Katolicki Zw. Polek (od 1900 r.) wraz z 19 kołami poza Krakowem, tzw. Związki Komitetów Parafialnych, Towarzystwo Opieki nad opuszczonymi dziećmi (1906), Związek Młodzieży przemysłowej i rękodzielniczej pod wezwaniem św. Stanisława Kostki (1909), Towarzystwo im. Piotra Skargi (1910) (tamże).

ściota wobec instytucji dobroczynnych, zwłaszcza własnego prawa erekcji, ujęte zostało w kodeksie prawa kanonicznego.⁹ Prawo to potwierdziła w sposób ogólny konstytucja z 1921 r. i z 1935 r. w art. 114 oraz konkordat z 1925 r. w art. 16. Państwo, nie zważając na przepisy konstytucji i konkordatu, usiłowało nie tylko przez wprowadzenie nowych przepisów prawnych, ale i faktyczną kontrolę zapewnić sobie wpływ na dobroczynne instytucje kościelne. Zdaje się o tym świadczyć rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 22 IV 1927 r. o nadzorze i kontroli nad działalnością instytucji opiekuńczych, które w art. 1 wyjmuje spod nadzoru jedynie związki publiczno-prawne i wyznaniowe, nic nie mówiąc o instytucjach opiekuńczych wyznaniowych.¹⁰ Przemawia też za taką interpretacją oświadczenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej skierowane do Prymasa Polski z dn. 13 V 1930 r., gdzie zaznacza się, że „zasadnicza kwestia prawna umowy obowiązującej rozporządzenie Prezydenta z 22 IV 1927 r. i rozporządzeń wykonywanych na jego podstawie wydanych w stosunku do kościelnych zakładów, nie nasuwa wątpliwości”¹¹ Podobne sugestie zawiera rozporządzenie Prezydenta z dn. 27 X 1932 r. dotyczące prawa o stowarzyszeniach, gdzie spod obowiązku rejestracji, nadzoru stowarzyszeń, ich bytu prawnego itd. na mocy art. 9 „a” są wyjęte zakony i kongregacje duchowne oraz inne zrzeszenia, mające na celu wyłącznie i bezpośrednio wykonywanie kultu religijnego. Nie są więc wyjęte stowarzyszenia o celu dobroczynnym.¹²

Nowelizacja powyższego rozporządzenia z dn. 28 I 1934 r. o stowarzyszeniach nie wprowadziła nic nowego odnośnie do

⁹ Kościół ma prawo własne erygować: a) stowarzyszenia i związki dobroczynne (kan. 685—699 i 707 § 1), b) instytucje i zakłady opiekuńcze założone przez stolice biskupie, diecezje, parafie, zgromadzenia zakonne (kan. 1489—1494), c) zakłady wychowawczo-poprawcze, fundacje dobroczynne (kan. 1544—1551) i nadawać im osobowość prawną. Por. *Stanowisko Kościoła wobec instytucji dobroczynnych*, AKMK, C 2 a. 1.

¹⁰ Dz URP z dn. 30 IV 1927 r., nr 40 poz. 354. Por. S. Łukomski, *Konkordat*, Łomża 1934 s. 329—333.

¹¹ *Stanowisko Kościoła wobec instytucji dobroczynnych*, AKMK, C 2 a. 1.

¹² Dz URP Nr 94, poz. 808. Por. S. Łukomski, dz. cyt., 275—298.

stowarzyszeń katolickich, żądając od nich obowiązku stosowania się do odnośnych przepisów. Art. 44 rozporządzenia z 1932 r. potwierdzony został w rozporządzeniu późniejszym z dn. IV 1937 r. o kontroli nad działalnością instytucji opiekuńczych. W rezultacie państwo przejmowało kontrolę nad stowarzyszeniami dobroczynnymi, ponieważ rozporządzenie Prezydenta z 1927 r. nie rozróżniało kościelnych dobroczynnych instytucji od cywilnych. Propozycja uzgodnienia stanowisk Kościoła i państwa, zabezpieczająca zasadnicze prawa Kościoła do erygowania oraz administracji osób prawnych dobroczynnych, a jednocześnie dopuszczająca umiarkowaną kontrolę ze strony państwa, została sformułowana w piśmie Prymasa Polski z dn. 12 VI 1930 r. do Ministra Pracy i Opieki Społecznej. Magistrat m. Krakowa orzeczeniem z dn. 30 VIII 1928 r. oraz Krakowski Urząd Wojewódzki pismem z dn. 7 X 1928 r. podporządkowały krakowskie instytucje charytatywne kontroli władzy państwowej.¹³

W praktyce wszystkie wyżej wymienione przepisy prawne nie były łatwe do zrealizowania. Sapieha w piśmie z dn. 20 IV 1931 r. przypomniał, że władze nadzorcze państwowe mogą odbywać wizytacje katolickich zakładów i stowarzyszeń opiekuńczych, jednak w obecności delegata Kurii Metropolitalnej. Władze państwowe miały następnie przesyłać do Kurii swoje wnioski i uwagi. Natomiast komisje sanitarne mogły wizytować zakłady bez kurialnego delegata, lecz najpierw powinny wykazać się na piśmie swym urzędowym charakterem i wpisać do osobnej księgi zakładowej nazwiska wizytujących.¹⁴ W piśmie zaś z 30 XI 1931 r. Sapieha polecił zarządom poszczególnych stowarzyszeń przesłać do Kurii w możliwie najkrótszym czasie sprawozdania za rok 1929—1930 według załączonych formularzy, tj. E — dla zakładu, F — dla stowarzy-

¹³ *Stanowisko Kościoła wobec instytucji dobroczynnych*, AKMK, C 2 a. 1. Na skutek protestu Arcybractwa Miłosierdzia i Banku Pobożnego Najwyższy Trybunał Administracyjny uznając charakter wyznaniowy Arcybractwa w dniu 12 XI 1930 r. anulował powyższe zarządzenie, APKr, Arcybractwo Miłosierdzia i Banku Pobożnego, akta 39.

¹⁴ Pismo z dnia 20 IV 1931 r. AKMK, C 1 a. 1.

szenia, które następnie miały być odesłane do władz województwa krakowskiego.¹⁵ Późniejsze zarządzenia i dyrektywy metropolity dotyczyły interpretacji poprzednich ogólnych przepisów prawnych, ich uściśleń oraz spraw dyscyplinarnych.¹⁶ Wskutek obustronnych interwencji władzy państwowej i kościelnej zachowała się pełniejsza dokumentacja dotycząca zarówno potrzeb ówczesnych struktur organizacyjnych jak i prób podejmowanych w celu rozwiązywania tych trudności. Świadczą o tym szczegółowe kwestionariusze do rocznych sprawozdań z działalności dobroczynnej.¹⁷ Dzięki względom dyscyplinarnym zachowały się akta powizytacyjne 34 instytucji dobroczynnych w Krakowie (w tym 4 spoza), w których zostały przeprowadzone inspekcje w 1931 i 1935 r.¹⁸

W ożywieniu zainteresowania się Kościoła i państwa organizowaną akcją dobroczynną poza ogromnym zapotrzebowaniem na nią kryły się jeszcze inne względy. W samym sformułowaniu prawniczym przepisów, dotyczących zakładów dobroczynnych, często wywołującym kontrowersje, należy dopatrywać się m. in. wpływów obcych i krytycznego nastawienia do Kościoła katolickiego oraz jego instytucji. Odezwa Sapięhy do wiernych archidiecezji krakowskiej z dn. 6 IV 1927 r. była przestrogą przed protestanckim tzw. Chrześcijańskim Stowarzyszeniem Młodzieży Męskiej.¹⁹ Jednym z celów tego Stowarzyszenia, zwanego popularnie Imką (YMCA), była opieka nad młodzieżą.²⁰ Podkreślono w odezwie, że już w 1921 r. zwracano się i przestrzegano diecezjan przed różnymi organiza-

¹⁵ Pismo z dnia 30 XI 1931 r. AKMK, C 1 a. 1.

¹⁶ Np. Pismo Sapięhy do Ochronek (bez daty) dotyczyło dokładności sprawozdań, terminu nadsyłania do Kurii itp., AKMK, C 1 a. 1. Pismo Sapięhy z dnia 27 IX 1936 r. do Zarządu Ochronek dotyczyło rozróżnienia charakteru ochronek od przedszkola, które zostało uzgodnione pomiędzy Kurią a Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Ministerstwem Opieki Społecznej, AKMK, C 1 a. 1.

¹⁷ Np.: *Kwestionariusze do sprawozdań z działalności dobroczynnej za lata 1934—1937*, AKMK, C 1 a. 1.

¹⁸ *Akta wizytacyjne krakowskich zakładów dobroczynnych z lat 1931—1936*. APKr, ZC 5 (rękopis liczy 48 ss.).

¹⁹ Odezwa Sapięhy w sprawie YMCA, *Notificaciones e Curia Principis Episcopi Cracoviensis* (skr. NCP) 1927, nr 1—2 s. 23 n. Por. NCP, nr 7—8 s. 37.

cjami niebezpiecznymi dla wiary katolickiej, jakie z zagranicy do nas licznie napływały. Niebezpieczeństwo ewentualnego zagrożenia indyferentyzmem i laicyzacją wśród młodzieży starano się oddalić przez popieranie i propagowanie katolickich organizacji młodzieżowych, zwłaszcza kierowanych przez ks. Mieczysława Kuznowicza z Krakowa.²¹ Podobnie dla przeciwstawienia się wpływom obcym Kuria krakowska od wielu lat podejmowała opiekę duszpasterską nad wyjeżdżającymi za granicę na roboty.²² Obok obrony tych ludzi przed niehumanitarnym wykorzystywaniem ich jako siły roboczej Kurii zależało również na ochronie moralnej, zwłaszcza że tymi kanałami niekorzystne wpływy przeciekały do kraju.

Ze swej strony państwo dla wielu względów próbowało przejąć zorganizowaną dobroczynność kościelną pod swą kontrolę. W liście Prymasa Polski, kard. A. H l o n d a, do Sapięhy z dn. 6 IX 1930 r. czytamy: „Dowiaduję się od kilku Księży Biskupów, że z różnych stron wywiera się presję na katolickie zakłady i organizacje dobroczynności w tym kierunku, by się przyłączyły do centralnych wojewódzkich związków humanitarnych. Jestem zdania, że takie podporządkowanie się pod obce nam czynniki i pójście pod obcą firmę nie tylko nam korzyści nie przyniesie, ale będzie nam zakłady i organizacje krępowało i narażało na niepożądane wpływy (...) Aby się temu niebezpieczeństwu skuteczniej oprzeć, byłoby rzeczą pożądaną utworzyć po diecezjach katolickie związki dobroczynności”²³ Przykładem centralistycznych dążeń władz miejskich są pisma prezydenta m. Krakowa oraz jego zastępcy kierowane do Kurii lub zarządu zakładów. Chodziło w nich o stwo-

²⁰ *World Alliance of Young Men's Christian Associations, YMCA. Encyklopedia Organizacji Międzynarodowych*, Warszawa 1975 kol. 37 n.

²¹ Pismo z książecko-Biskupiego Ordynariatu w Krakowie z dnia 15 II 1911 r. w sprawie organizacji katolickiej młodzieży rękodzielniczej i robotniczej. NCP 1911, nr 3—4 s. 44—47. Por. *Składki na związki katolickie Stowarzyszenia Młodzieży Męskiej i Żeńskiej*. NCP 1926, nr 8—9 s. 28, 75 n.

²² W myśl uchwał synodu, na które zwracał uwagę biskup, winny się zając emigrantami organizacje kościelne. NCP 1927, Nr I—II s. 30 n.

²³ List Prymasa Polski, L. dz. 4183/30 Pr. z dn. 6 IX 1930 r. APKr. ZC 3 a. 1.

rzenie jednolitego „patronatu” posiadającego jurysdykcję świecką, tj. państwową nad wszystkimi charytatywnymi instytucjami w Krakowie. W liście z dn. 26 XII 1933 r. do wiceprezydenta Kuria podkreśla znaczenie współpracy na polu dobroczynności, ze względu jednak na szereg wiążących się z tym trudności i dla dobra kościelnych zakładów nie może się zgodzić na tę propozycję.²⁴

Innym podobnym przykładem ścierania się wpływów państwowo-kościelnych jest historia i finał interesującego i charakterystycznego dla tamtych czasów Towarzystwa Tanich Mieszkań dla Robotników katolickich w Krakowie.²⁵ Towarzystwo to założone w r. 1897 pod patronatem biskupa krakowskiego od 1898 r. skupiało w swoim Komitecie organizacyjnym dobrze znanych na terenie Krakowa działaczy charytatywnych, jak: ks. dr W. Longin Chotkowski, prof. dr H. Jordan, dr K. Pięniązek, dyr. K. hr. Scipio, dyr. F. Słęk i W. Szpakowski. Celem Towarzystwa było poprawienie bardzo złej, a często wprost katastrofalnej sytuacji mieszkaniowej biedoty miejskiej w Krakowie. Chodziło szczególnie o element napływowy i najbiedniejszy, czyli robotników. Koncepcja Towarzystwa, któremu udało się zabezpieczyć mieszkania ok. 100 rodzinom, napotykała ze względu na charakter wyznaniowy na bardzo wiele przeszkód, m. in. ze strony rywalizujących organizacji socjalistycznych.²⁶ W konsekw-

²⁴ Pismo Prezydenta m. Krakowa z dnia 4 VIII 1933 r. Nr VI Fund. 25/33 do Zarządu Zakładu SS. Felicjanek w Krakowie na Blichu. AKMK, C 4 a.l. Pismo Wiceprezydenta m. Krakowa z dn. 28 XI 1933 r. do Zarządu Księgęco-Metropolitalnego Komitetu Ratunkowego w Krakowie, AKMK, C 4 a.l. Zasady organizacyjne Patronatu, Projekty itp. AKMK, C 4 a.l. List Kurii do Wiceprezydenta z dn. 26 XII 1933 r. AKMK, C 4 a.l.

²⁵ *Inwentarz zespołu akt Towarzystwa Tanich Mieszkań dla Robotników Katolickich w Krakowie z lat 1897—1939.* APKr. Wstęp opracował J. Poprawa, uzupełniła J. Szyposz.

²⁶ W piśmie do Dyrekcji Towarzystwa Tanich Mieszkań z dn. 1 XII 1919 r. doniesiono, że na zebraniu ogólnym postanowili, aby w Kolonii otworzyć swój własny Konsum, ponieważ sąsiednie sklepy poprzednio chrześcijańskie przejęli socjaliści i kupujący muszą należeć do ich partii. APKr. Akta Tow. Tanich Mieszkań 145. Por. Wstęp do *Inwentarza*, s. 6.

wencji pod koniec 1937 r. Towarzystwo, chociaż nie znajdowało się w niekorzystnej sytuacji materialnej (posiadało ok. 36.000 zł.), nie mogło, przynajmniej w swej dotychczasowej formie, dalej istnieć. Z powodu niezachowania przepisów formalno-prawnych zostało oficjalnie rozwiązane decyzją z dn. 21 V 1937 r. Oczywiście był to tylko pretekst. Majątek Towarzystwa przejęło Arcybractwo Miłosierdzia i Banku Pobożnego.²⁷ Powyższe przykłady wskazują na duże trudności natury prawno-organizacyjnej, jakie w okresie tworzenia się nowej państwowości musiała przezwyciężać zorganizowana dobroczynność.

III. PRÓBY ZASPOKOJENIA POTRZEB I ROLA ZORGANIZOWANEJ DOBRO CZYNNOSCI

Jest faktem, że państwo w okresie międzywojennym nie było w stanie przejąć wszystkich funkcji w zakresie świadczeń socjalnych. W odmienionej rzeczywistości narastające potrzeby bytowe, zwłaszcza wynikające z bezrobocia, były w znacznej mierze zaspokajane przez Kościół. Krakowski Arcybiskupi Komitet Ratunkowy, mający charakter instytucji przejściowej w okresie bezpośrednio po I wojnie światowej, jeszcze w r. 1934 wydawał dziennie przeszło 1300 bezpłatnych obiadów. Powtarzały się apele arcybiskupa do mieszkańców Krakowa, aby ratowali ludność, żyjącą w spotęgowanej nędzy i głodzie. Wsparcia udzielane m. in. ze zbiorów dotyczyły nie tylko nierejestrowanych bezrobotnych i ubogich, lecz obejmowały również potrzebującą inteligencję.²⁸ Na równi z Komitetem zasiłkiem doraźnym służyły biednym także zakony zwłaszcza przy furtach klasztornych²⁹ oraz w mniejszym zakresie inne instytucje dobroczynne, a nawet niecharytatywne.

²⁷ APKr. Akta Towarzystwa *Tanich Mieszkań* 148. *Wstęp do Inwentarza*, s. 13.

²⁸ W zestawieniu rocznym 1933/34 podano, że Krakowski Arcybiskupi Komitet Ratunkowy wspomagał m. in. 2047 rodzin na wartość ogólną 103.209,04 zł Por. AKMK, C 1, 3—4, 6 a.l.

²⁹ W roku sprawozdawczym 1934/35 wartość ofiar przy furtach klasztornych wynosiła 87.889,93 zł. APKr, ZC 9. W 1935/36 — 103.269,69 zł. Tamże, ZC 6. W 1936/37 — 112.088,84 zł. Tamże, ZC 7. 1937/38 — 54.697,93 zł. Tamże, ZC 8.

Pomimo długoletniej, ożywionej działalności zarówno Komitetu, jak i innych instytucji, Sapieha ciągle podkreślał potrzebę rozumienia idei charytatywnej i planowej pracy zorganizowanego miłosierdzia.³⁰ Realizacja odnowy i reformy struktury organizacyjnej zinstytucjonalizowanej dobroczynności łączyła się częściowo z przygotowaniem odpowiedniej kadry pracowników. Konkretny plan działania powzięto już na synodzie diecezjalnym krakowskim w 1923 r. Chodziło m. in. o wyrobienie u księży prawdziwej pobożności opartej na prawdziwej pracowitości.³¹ Oprócz tego Sapieha, który mocno popierał Ligę Katolicką, a potem Akcję Katolicką, starał się powoływać do współpracy ludzi świeckich. Dzięki temu zespół ludzi świeckich i duchownych w oparciu o doświadczenia innych rejonów Polski i wzory zagraniczne opracował statuty związku *Caritas*, organizacji mającej na celu koordynację pracy instytucji dobroczynnych oraz akcji doraźnej. W skład zespołu organizacyjnego weszli ludzie reprezentujący różne środowiska i grupy społeczne, a więc: księży, kierownicy i dyrektorzy instytucji oraz zakładów dobroczynnych, lekarze, adwokaci i urzędnicy władz miejskich.

Związek *Caritas* oficjalnie został powołany i zatwierdzony przez Sapiehę w 1934 r.³² Posiadał swój zarząd złożony początkowo z dziesięciu osób, komisję kontrolującą, sąd polubowny oraz odnośnych zastępców.³³ W 1936 r. liczył 70 członków, którymi były katolickie dobroczynne i opiekuńcze zakłady, ochronki, związki i stowarzyszenia. Faktycznie było ich o wiele więcej, ponieważ niektóre większe związki prowadziły po kilka własnych zakładów.³⁴ Praca *Caritas* w początkowej

³⁰ Orędzie J. E. Najprzew. Księcia Metropolity w sprawie „Tygodnia Miłosierdzia”. AKMK, C 1 a.1.

³¹ *Synodus dioeciesana*, Kraków 1923 s. 22. 25. 33.

³² AKMK, C 1 a. 1.

³³ Por. *Sprawozdanie z działalności Związku Caritas*, AKMK, C 1 a.1.

³⁴ *Sprawozdanie z działalności Związku Caritas w Krakowie za czas od 20 listopada 1934 r. do 31 marca 1936 r.* AKMK, C 1 a.1. W oficjalnych sprawozdaniach do urzędów państwowych podano w 1936 r. liczbę instytucji 33. Wykaz do PT Magistratu Stoł. Król. m. Krakowa L. dz. 190/36, AKMK, C 4 a.1. W 1933 r. podano 31. Tamże, C 3 a.1.

fazie rozwojowej musiała pójść w kierunku wewnętrznej organizacji, jak zabezpieczenie podstaw materialnych w oparciu o pomoc opiekunów, urządzenie lokalu biurowego itp. Równolegle rozpoczęła się praca zewnętrzna. Według swych założeń i statutu *Caritas* nie zajmował się bezpośrednio dobroczynnością, lecz był związkiem, który miał łączyć wszystkie katolickie wysiłki dobroczynne, uzgadniać je i stwarzać wspólne ramy działania. Metropolita w swym orędziu erekcyjnym określił *Caritas* jako „centralę dobroczynności katolickiej”.³⁵

Jeśli chodzi o zewnętrzną koordynację pracy charytatywnej na terenie Krakowa, miały jej dokonywać 4 poważne organizacje dobroczynne, a mianowicie: Arcybractwo Miłosierdzia i Banku Pobożnego, Komitety parafialne opieki nad ubogimi, Stowarzyszenia Pań Miłosierdzia, Konferencje św. Wincentego à Paulo, nie licząc różnych sekcji dobroczynnych. Organizacjom tym o charakterze związków podlegały aż 33 stowarzyszenia (11 komitetów parafialnych 10 stowarzyszeń Pań Miłosierdzia, 12 Konferencji św. Wincentego), a oprócz tego 20 okręgów wizytatorskich Arcybractwa Miłosierdzia, czyli w sumie 53 placówek charytatywnych działających na tym samym terenie.³⁶

W zaspokojeniu najniezbędniejszych potrzeb społeczeństwa, a rodziło się ich coraz więcej, należało ponadto dokonać pewnej koordynacji odnośnie do samych form pracy charytatywnej celem uniknięcia nieporozumień, zwalczania nadużyć i połączonego z tym żebractwa. Toteż dla pewnego porządku podzielono instytucje w Krakowie na pewne grupy zależnie od rodzaju niesionej pomocy.

1. Opieka nad biednymi. Należały tutaj: Arcybiskupi Komitet Ratunkowy, Komitety parafialne opieki nad biednymi, Stowarzyszenie Pań Miłosierdzia, Konferencje św. Wincentego à Paulo, Kuchnie Katolickiego Stowarzyszenia Kobiet, Kuchnie SS. Miłosierdzia, Kuchnie S. Samueli.

---

³⁵ AKMK, C 1 a.l.

³⁶ Tamże.

2. Opieka nad żebrakami i bezdomnymi. W skład tej grupy wchodziły: Sekcja Zwalczania Żebractwa, Stow. PP. Miłosierdzia, Schronisko Br. Albertynów (oddz. męski, Krakowska 43), Przytulisko SS. Albertynek (oddz. kobiet, Krakowska 47), Tania Kuchnia Ludowa KSK, Kuchnia SS. Miłosierdzia, Bony Żebracze.

3. Opieka nad dziećmi. Grupa ta obejmowała 18 ochronek dla małych dzieci, Opiekę pozaszkolną Ligi Katolickiej Okręgowej, Sekcję Opieki Pozaszkolnej Kongregacji Pań, Ochronę Dzieci Katolickich Stowarzyszenia Kobiet, Pogotowie Opiekuńcze dla Chłopców i Dziewcząt, Ligę Katolicką Okręgową Pań Dzieci, Kolonie i półkolonie, prowadzone przez Katolickie Stowarzyszenie Kobiet.

4. Opieka nad dziewczętami. Celowi temu służyły: Instytut Ochrony Dziewcząt SS. Felicjanek, Schronisko Opieki nad młodymi dziewczętami, Zakład dla moralnie zaniedbanych dziewcząt i „Przystań”.

5. Opieka nad służącymi. Sprawowały ją dwa zakłady: Schronisko pod wezw. św. Zyty i Schronisko Katolickie św. Julii.

6. Opieka nad chorymi. W grupie tej można wymienić: Szpital OO. Bonifratrów, Ambulatorium SS. Miłosierdzia, Sekcja Szpitalna Katolickiego Stowarzyszenia Kobiet.

7. Opieka nad więźniami. Roztaczały ją instytucje: Patronat Więzienny i „Dom Pracy” dla kobiet opuszczających więzienie.

8. Inne funkcje. Trzeba tu wyróżnić dwie podgrupy: a) zakłady opiekuńczo-wychowawcze dla dziewcząt i chłopców, obejmujące m. in.: Żłobek dla niemowląt „Rodziny Sierocej”, Zakłady im. Siemaszki (Długa, Prądnik, Czerna), Schronisko im. ks. A. Lubomirskiego, Zakład Sierot SS. Miłosierdzia, „Dom Pracy” SS. Miłosierdzia; b) przytułki dla starców: Zakład staruszek i kalek, „Towarzyska Dobroczytność” i in.³⁷

³⁷ Instytucje najbardziej potrzebujące pomocy, APKr. ZC 4, 7, a.l.

Zachowane roczne zestawienia z krakowskiej akcji dobroczynnej w latach 1934—1938 wprowadziły podział na dobroczynność stowarzyszeniową, zakładową i pozazakładową.³⁸ W pierwszej grupie wraz z zakonami było ok. 90 stowarzyszeń, a rozchody wynosiły w skali rocznej ok. 300.000 zł. Druga grupa, licząca 70 instytucji z ok. 9000 pensjonariuszami, rozchodziła rocznie ponad 1.700.000 zł. Trzecia grupa obejmująca w przybliżeniu 30 instytucji, wydawała również ok. 300.000 zł rocznie na świadczenia socjalne. W sumie rozchody wszystkich trzech grup wynosiły rocznie ponad 2.300.000 zł.³⁹ Pomoc ze strony państwa z samorządów w zasadzie ograniczała się do tworzenia zakładów i obejmowała w tym czasie przeciętnie rocznie 790 pensjonariuszy rozchodując na ten cel ok. 400.000 zł.⁴⁰ Dla porównania warto przytoczyć, że Arcybiskupi Komitet Ratunkowy wspierał rocznie ok. 1500 osób, a jego rozchody na pomoc biednym wynosiły ok. 45.000 zł.⁴¹

Te ogólnikowe relacje dają jedynie przybliżony obraz zjawiska charakterystycznego dla stosunków społecznych II Rzeczypospolitej. Zagadnienie wymaga szczegółowego opracowania. Działalność charytatywna tego okresu charakteryzowała się ogromnym bogactwem form i metod oraz inicjatyw, tak ze strony organizacji społecznych jak i osób prywatnych. Tylko część ówczesnych akcji była kontynuowaniem tradycyjnych form w zakresie dobroczynności. Większość z nich wynikała z potrzeb bieżącej chwili. Dlatego pełna ocena działalności charytatywnej w latach 1918—1939 możliwa byłaby dopiero po wskazaniu jej związków i uzależnień od struktury społecznej i sytuacji ekonomicznej Polski okresu międzywojennego.

---

³⁸ Katolicka Akcja Dobroczynna w Krakowie i poza Krakowem za rok 1934/35. APKr, ZC 9; 1935/36, ZC 6; 1936/37, ZC 7; 1937/38, ZC 8.

³⁹ Ze względu na pewne zróżnicowanie co do ilości i kwot pieniędzy poszczególnych lat celowo uogólniono.

⁴⁰ Wykaz zakładów utrzymywanych głównie przez państwo i samorządy. AKMK, ZC 6—8.

⁴¹ Tamże.

Aus der karitativen Tätigkeit der Kirche
in Kraków in Jahren 1918—1939

Zusammenfassung

An der Schwelle der Zeitperiode der Entstehung der nationalen Unabhängigkeit waren die Bedürfnisse, Aufgaben, Formen sowie der Bereich der Wohltätigkeit durch einen historischen Hintergrund bedingt, der den politischen, gesellschaftlichen, wirtschaftlichen und kirchlich-religiösen Verhältnissen entsprach. Die Autonomie Galiziens (1867) hatte nur den Anschein von Tolleranz und Loyalität. In der Wirklichkeit ging es dem Okkupanten darum, die Bevölkerung zu entnationalisieren und die fremden Einflüsse zu steigern. Die Folge dieser Politik war: Ausbeutung dieser Gebiete, ungebuegende Bemühungen um Entwicklung der Industrie, Auswanderung der Bevölkerung in die Städte, was samt Folgen des I. Weltkrieges die Katastrophe der Arbeitslosigkeit und der Armut herbeiführte.

Die bisherige Wohltätigkeit in Notfällen wie auch Wohltätigkeit, die durch einige Zehn Einrichtungen in Kraków organisiert wurde, verlangte in der neuen Wirklichkeit nach einer Neuregelung. Sie kam im Allgemeinen im Kanonischen Gesetzbuch, in den Verfassungen von 1925 und 1935 und im Konkordat von 1925 zum Ausdruck. Detaillierte Anweisungen wurden in Form von Staatsverordnungen (zum Beispiel vom 22.04.1927, 15.05.1930, 27.10.1932, 28.01.1934, 22.04.1937) und Verordnungen der kirchlichen Behörden (zum Beispiel vom 12.06.1930, 6.09.1930, 20.04.1931, 30.09.1931) veröffentlicht. Es kam zu Konflikten in Fragen der Kompetenzbereiche, und zu Versuchen des Staates, kirchliche Einrichtungen überzunehmen, sogar zur Einmischung fremder Kräfte.

Während der Reorganisation der Wohltätigkeit legten die kirchlichen Behörden besonderes Gewicht auf geistliche und weltliche Vorbereitung der Kader. Die Gesellschaft „Caritas“, die 1934 gegründet wurde, sollte die Arbeit aller Wohltätigkeitseinrichtungen, das heisst der Wohltätigkeits — und Vormundschaftsanstalten, der Kinderheime, der Vereine und der Gesellschaften koordinieren. Dies erlaubte, die gesamte Tätigkeit organisatorisch folgendermassen einzuteilen: Armenfürsorge, Obdachlosen — und Bettelnfürsorge, Kinderfürsorge, Mädchenfürsorge, Dienstmädchenfürsorge, Krankenfürsorge, Häftlingenfürsorge, Erziehung — und Vormundschaftsanstalten, Altersheime usw.

Die Reorganisation ermöglichte es, dass in den Jahren 1934—1938 der Gesellschaft Krakaus nötige Hilfe im Rahmen einzelner Wohltätigkeitsanstalten sowie ausserhalb dieser Anstalten in der Höhe von ca

2 300 000 zł jährlich geleistet werden konnte. Damit diese Aufgabe werden gelöst konnte, mussten zahlreiche Arbeitsformen und Arbeitsmethoden angewendet, sowie verschiedene Initiativen der gesellschaftlichen Hilfe ausgenutzt werden. Bei der vollen Einschätzung dieser Aktivität müsste ihre Abhängigkeit von der Sozialstruktur und der wirtschaftlichen Situation Polens in dem Zeitraum zwischen den beiden Weltkriegen berücksichtigt werden.

B. Panek